

Soňa Koreňová

Trnava

**TEÓRIA DEMOKRACIE – POHĽAD NA DEMOKRACIU
V DIELACH G. SARTORIHO A R. DAHLA
APLIKÁCIA KONCEPCIÍ NA REÁLIE STAVU DEMOKRACIE
NA SLOVENSKU**

Úvod

Autorov Roberta Dahla a Giovannio Sartorio môžeme bezpochyby považovať za jedných z najvýznamnejších teoretikov 20. storočia. Obaja sú významnými osobnosťami, ktoré počas svojho života obohatili politickú vedu doposiaľ o množstvo kvalitných teoretických poznatkov a empirických výskumov. Napriek tomu, že množstvo prác už bolo publikovaných na tému diel Roberta Dahla či Giovannio Sartorio, rozhodli sme sa priniest' vlastný koncept, v ktorom chceme poukázať na význam a vplyv spomínaných autorov aj v slovenskom odbornom priestore.

Cieľom práce je analyzovať diela spomínaných autorov a v závere porovnať jednotlivé ich pohľady. Pri spracovaní publikácií dominuje analytická metóda, pričom v poslednej kapitole použijeme metódu komparácie výsledkov jednotlivých analýz.

Príspevok pozostáva zo štyroch častí. V prvej z nich si stručne predstavíme pojem demokracie, historické pozadie vývoja a pokúsime sa o zachytenie pohľadu lokálnych autorov venujúcich sa koncepcii teórie demokracie a zhmotníme ich názor do podoby hodnotenia súčasnej demokracie odborníkmi. Zamyslíme sa i nad možnou alternatívou, ktorá je v modernej dobe pomerne často spomínaná. V druhej časti predstavíme základné hodnotové koncepcie Roberta Dahla a Giovannio Sartorio v súvislosti s koncepciou teórie demokracie. Posledná časť, ako už spomíname v úvode, sa venuje komparácii myšlienok autorov. Naším cieľom je nájsť ich prienik a prezentovať rozdiely a zhody teórií. V samotnom závere sa pokúsime zodpovedať otázku, či má teória demokracie Dahla a Sartorio praktické uplatnenie aj v súčasnosti.

Kde sa vzala demokracia?

Z historického hľadiska sa vznik demokracie datuje do obdobia klasických Atén, kde sa počas prvej transformácie demokracie grécke mestské štáty zmenili z vlády tyranov, oligarchov a aristokratov na vládu dospelých gréckych mužov disponujúcich občianstvom. Vznikol tak nový systém spravovania, ktorý za účelom spravodlivosti vytvoril aj inštitúcie potrebné na demokratické vládnutie. Táto významná zmena sa

udiala v šiestom storočí pred naším letopočtom. Názov demokracia sa teda vyvinul zo základu gréckych slov *demos* (ľud) a *kratia* (vláda). Staroveké mestské štáty využívali najdemokratickejšiu formu vlády, priamu demokraciu. Prejavovala sa formou ľud-ľudového zhromaždenia, ktorému prislúchala suverénna moc s rôznymi demokratickými formami výberu kandidátov (losovanie, priama voľba, rotačný princíp). Výhodou tohto obdobia bola rozloha tzv. polis¹, ktoré mali približne 300 tisíc obyvateľov. Kritika, ktorú toto obdobie zožalo, bola založená na pomerne veľkom vylúčení obyvateľstva, podradnom postavení žien a otroctve. Na jednej strane bola antická demokracia prvým pokusom o zahrnutie širokej verejnosti do vládnutia, no na druhej je stotožňovaná s vládou ľúzy. Napriek tomu však antický model demokracie môžeme považovať za základný diskurz pre ďalší vývoj dnes najrozšírenejšej formy spravovania vnútroštátnych záležitostí. Dalším medzníkom formovania demokracie bolo obdobie 18.-19. storočia, ktoré je označované za druhú etapu transformácie demokracie, kedy sa v dôsledku revolúcií začali formovať národné štáty. Posun nastal vo veľkosti daných štátov, ktoré už nedokázali fungovať prostredníctvom účasti všetkých občanov na spravovaní verejných otázok. Zavedený bol princíp zastupiteľstva typický pre veľké štáty. V praxi si ľudia prostredníctvom volebného procesu vyberali zástupcov, ktorí za nich ďalej rozhodovali. V tomto období nastáva aj zmena v koncentrácii moci, kedy sa po vzore americkej revolúcie začína formovať systém tzv. brzd a protiváh, ktorý mal zabezpečiť vzájomnú kontrolu jednotlivých zložiek. Zmeny nastali aj v rozšírenosti volebného práva. Tretia transformačná vlna je spojená s ideou, že v praxi nie je možné dosiahnuť dokonalú demokraciu. Uvedené transformačné vlny rozpracoval vo svojich prácach Robert Dahl².

Demokracia ako pojem znamená dnes pre rôzne skupiny ľudí, spoločnosti a politické teórie rozdielne predstavy. Pre človeka žijúceho v stabilne demokraticky usporiadanej krajine je to samozrejmosť, pre obyvateľa transformujúcej sa, prípadne krajiny tretieho sveta, je to túžba. Pre každého zhmotňuje tento pojem čosi iné, čím možno vysvetliť širokú škálu existujúcich definícií. Jedno je však spoločné, demokracia predstavuje dynamický proces, neustále sa mení, vyvíja a zdokonaľuje, preto i autori prinášajú neustále nové koncepcie.

Demokracia z pohľadu slovenských a českých autorov

Vývoj demokracie v oboch krajinách spolu úzko súvisí, ba dokonca je poznamenaný spoločným historickým vývojom. Špecifikom tohto priestoru je dlhodobý komunistický vplyv a následná, pomerne rýchla, demokratická transformácia po vzore západných krajín.

Slovensko aj Česko sa dostalo na niekoľko desaťročí do priameho područia Sovietskeho zväzu, kedy sa demokratické ideály z čias spoločnej Československej republiky, stali na míle vzdialené. Po páde komunistického impéria v Európe bolo treba čeliť

¹ Územný celok zahŕňajúci obyvateľov daného územia.

² R. Dahl, *Demokracie a její kritici*, Praha 1995.

otázke, aký je najefektívnejší model spravovania nástupníckeho štátu. Českí i slovenskí politickí vedci upozorňovali na dôležitosť prodemokratického nastavenia verejných inštitúcií a samotnej verejnosti. Významnou osobnosťou na počiatku bol Václav Havel, prvý prezident Československa a neskôr aj samostatnej Českej republiky. Občiansku spoločnosť vnímal ako podstatu demokracie, čo dokazuje aj citácia „spoločnosť bez občianskeho rozměru je jako tělo bez krevního oběhu“³. V tomto smere dodáva, že politická aktivita nie je predzvesťou občianskej spoločnosti, ale jej dôsledkom. Demokraciu a slobodu však nevnímal ako akýsi dar z nebies, ale ako niečo, čo je potrebné si zaslúžiť, vybojovať a následne vážiť si a starať sa o tieto hodnoty. V demokratickom štáte je predovšetkým, podľa Havla, potrebné rešpektovať ľudské práva, lebo v prvom rade ony sú zárukou mieru⁴. Ďalšiu podstatnú hodnotu demokracie predstavuje pluralita. V tom spočíval aj základný defekt komunistického režimu, s ktorým zásadne nesúhlasil. Havel upozorňoval na to, že bez konkurencie a súťaživosti hospodárstvo upadá. V svojej práci *Moc bezmocných* (1978) volal po revolúcii, ktorá by prinavrátila model tradičnej parlamentnej demokracie a zbavila sa tak nadvlády techniky, ktorá človeka zotročuje⁵. V prvom novoročnom prejave v roku 1990 zhmotnil svoje myšlienky o demokracii. Priznal, že sníva o samostatnej republike, ktorá bude slobodná, demokratická, hospodársky prosperujúca, no zároveň sociálne spravodlivá a bude slúžiť človeku⁶. V ďalšom prejave, o trinásť rokov neskôr, hovoril o nezvratnosti demokratického vývoja a taktiež upozornil občanov, že demokracia nespočíva len v inštitúciách, ale v každom z nás, v ľudskom duchu a ideáloch. Podstatným prvkom záruky demokratickosti je nezávislosť súdov a polície.

Autorka Říchová sa v *Prehlade moderných politologických teórií* (2000) venuje teórii demokracie cez optiku Roberta Dahla a jeho teórie polyarchie. Je to teória, ktorá sa opiera o merateľné kritéria podmieňujúce vznik a udržanie polyarchii, čomu sa však táto práca bude venovať obširnejšie v časti venovanej Dahlovej teórii demokracie.

Čo je demokracia? Túto otázku si kladú aj autori Kopeček a Hloušek v knihe *Demokracia* (2005). Odpoveď je podobná, miestami až identická s odpoveďami, ktoré môžeme nájsť u väčšiny slovenských a českých autorov, ktorí sa vo svojich prácach dotýkajú teórie demokracie. Ako je uvedené už vyššie, aj títo autori dávajú do rovnosti pojem s definíciou vlády ľudu a načrtávajú problematiku, kto vlastne ľud je a čo znamená vláda ľudu. Pre demokraciu používajú definíciu bývalého amerického prezidenta Abrahama Lincolna, ktorú použil v prejave 1863: „je to vláda ľudu, prostredníctvom ľudu a pre ľud“⁷. Spomedzi slovenských autorov tému demokracie spomína kniha *Občan a demokracia* od Petera Kresáka. Neprináša nijaké inovatívne špecifiká demokracie, skôr ponúka náhľad na demokraciu z tradičného historického vývoja od prvo počiatku v antickom Grécku až po novodobé problémy zastupiteľskej demokracie.

³ V. Uhrová, *Oběd na Hradě rozdily v názorech nesmazal*, „Právo“, č. 96, 2002, s. 3.

⁴ V. Havel, *Do různých stran*, Praha 1990, s. 527.

⁵ D. Kaiser, *Disident Václav Havel 1936-1989*, Praha 2009, s. 280.

⁶ Z. Petráček, *Prezident Havel: Naše země nezkvétá*, „Lidové Noviny“, č. 302, 2009, s. 10.

⁷ A. Lijphart, *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries*, New Haven 1984, s. 1.

Tie vidí v neprehľadnosti politických systémov štátov, poklese záujmu u občanov o veci verejné, silnom postavení politických strán, rozdielnom chápaní pojmu reprezentácia. Okrem uplatňovania zastupiteľskej demokracie sú nevyhnutnou súčasťou poslednej doby aj inštitúty priamej demokracie. Základom je spoluúčasť a spolurozhodovanie občanov na spravovaní vnútorných záležitostí štátu⁸. Ďalšiu zaujímavú problematiku načrtol politológ Radovan Štefančík v článku o on-line demokracii na Slovensku uverejnenom v *Slovenskej politologickej revue* (2004). V dnešnej dobe by bola osobná účasť všetkých občanov na dôležitých záležitostiach ohrozená, nakoľko veľkosť národných štátov nepraje zdĺhavému systému, ktorý by bol žiaduci za účelom zúčastnenia sa každého. Nový rozmer v tejto problematike však priniesol fenomén internetu. Javí sa, že táto technická vymoženosť by zatiaľ ako jediná vedela priniesť riešenie. Prináša možnosť v rovnakú dobu zoskupiť všetkých občanov za účelom riešenia istého problému. Naskytuje sa tak už len otázka, do akej miery by to bolo aj prakticky aplikovateľné a zaujímavé pre občanov sledovať a vyjadrovať sa ku všetkým otázkam verejnej politiky. Internet je efektívnym nástrojom pre rýchlu komunikáciu a prenos informácií i v tejto oblasti. Dôkazom je veľké množstvo blogov a sociálnych sietí, ktoré podporujú rozvoj občianskej spoločnosti. Otázne teda zostáva, či podporou diskusie vieme prispieť k akcelerácii tejto vízie⁹.

Slovenská a česká odborná verejnosť sa v pomerne veľkej miere zhoduje v názoroch na teoretickú stránku demokracie. Základným pilierom je aténska demokracia, ktorá je stále vnímaná ako ideál. Tradičný model priamej demokracie možno už s ťažkosťami uskutočňovať aj v súčasnosti, preto sa v priebehu histórie demokracia pretransformovala až do podoby zastupiteľského systému, dnes zavedeného vo väčšine krajín. V ďalšej časti príspevku nazrieme do koncepcií demokracie Roberta Dahla a Giovanniho Sartoriho.

Teória demokracie z pohľadu R. Dahla

Dahl počas svojho života napísal množstvo štúdií, publikácií a článkov, v ktorých môžeme sledovať, ako sa vyvíjali jeho idey o demokracii. Za najhlavnejšie však môžeme považovať nasledujúce tri, ktoré sa ocitli v jednej z jeho prvotín *A Preface to Democratic Theory* (1956) a významne ovplyvnili jeho odbornú prácu:

- Madisonská teória demokracie,
- Populistická teória demokracie,
- Polyarchická teória demokracie.

Podľa Madisonskej tradície, demokracia je fundamentálnym nástrojom k dosiahnutiu netyranskej republiky. Na zachovanie netyranskej vlády je však potrebné splniť niektoré podmienky. Jednou z nich je potreba deľby moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu moc, pričom nesmú byť kumulované v rukách jedného človeka, prípadne skupiny ľudí. Druhou podmienkou je kontrola záujmových skupín aby sa

⁸ P. Kresák [a kol.], *Občan a demokracia*, Bratislava 1997, s. 311.

⁹ R. Štefančík, „Demokracia on-line“ na Slovensku?, „Slovenská Politologická Revue“, č.1, 2004.

predišlo konaniu proti verejnému záujmu¹⁰. Jedine vzrastajúci počet voličov dokáže zabrániť nebezpečenstvu ich expanzie. No aj snaha dodržať práva vnútorne jednotných veľkých skupín môže viesť k vzniku a postupnému narastaniu elitárstva, a teda k porušovaniu politickej rovnosti. Z tohto dôvodu Dahl uvádza podmienky, ktorých úlohou je zistiť, či je politika kontrolovaná jedinou mocenskou skupinou ľudí, jednou vládnuou elitou alebo jednou triedou. Aby však takáto trieda mohla existovať, preukázateľne sa v rozhodovaní musí uplatňovať jedna stála skupina¹¹. Pokiaľ sme schopní takúto skupinu evidovať, musíme uplatniť vertikálnu štruktúru moci. Na základe tejto úvahy a zistení Dahl smeruje k populistickej teórii. V zmysle populistickej koncepcie, rozhodovanie vlády musí byť zlučiteľné s princípom zvrchovanosti ľudu. Je dôležité, aby vláda z rôznych politických alternatív vybrala práve tú, ktorú preferuje aspoň väčšina obyvateľov daného spoločenstva¹². Dôležitým prvkom spoločnosti je vytváranie nezávislých menších organizačných celkov, pričom práve rôznorodosť takýchto skupín môže prispieť k eliminácii moci elit. Rozdiel v predchádzajúcej teórii a tejto je, že madisonská teória nepovažuje vládu väčšiny za najvyššiu podmienku. Základným rozdielom polyarchickej koncepcie voči predchádzajúcim dvom je podstata, že predošlé možno považovať za merateľné len v prípade ideálneho stavu. Fundamentálnym piliérom Dahlovho demokratického myslenia je polyarchická teória, ktorá rozlišuje dva stavy, a to demokraciu a polyarchiu. Definícia polyarchie pochádza z pozorovania reálne existujúcich režimov, ktoré však spĺňajú atribúty demokratického režimu. Polyarchie teda môžeme pokladať za nedokonalé demokracie¹³.

Teória ideálnej demokracie

Prv než sa pustíme do Dahlovej koncepcie moderného typu demokracie, mali by sme si predstaviť jeho víziu ideálu. Jednoduchšie sa nám potom bude nadväzovať teóriou o polyarchii, keď budeme poznať východiskovú koncepciu. Ideál Dahlovej demokracie zahŕňa podmienky netyranskej vlády a politickej rovnosti, ktoré sme spomínali v predchádzajúcich častiach. V snahe o vykreslenie ideálov demokracie sa opiera o teóriu demokratického procesu vládnutia, ktorý charakterizuje nasledovný výrok: „Aby si ľudia mohli sami vládnuť, musia tak učiniť určitým procesom, procesom vládnutia“¹⁴. Aké sú však charakteristické rysy takéhoto procesu a ako sa líši od ostatných typov vládnutia, to sú otázky, na ktoré odpoveď hľadal vymedzením celkom troch etáp, kde ponúka argumenty v prospech demokratického procesu. Nižšie uvedené argumenty vyjadrujú dané etapy:

1. Demokracia je politický poriadok, a teda našou úlohou je vysvetliť predpoklady, ktoré viedli k jeho vzniku.

¹⁰ M. Skovajsa, *Súčasná teória demokracie*, [in:] *Úvod do štúdia politickej vedy*, eds. L. Caba-da, M. Kubát, Praha 2004, s. 445.

¹¹ R. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Chicago 1956, s. 154.

¹² M. Skovajsa, *Súčasná teória demokracie*, s. 445.

¹³ B. Říchová, *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000, s. 304.

¹⁴ R. Dahl, *Demokracie a její kritici*, s. 102.

2. Ďalej musíme určiť predpoklady, ktoré vysvetľujú demokratický politický poriadok.
3. V poslednom kroku by sme mali opísať základné kritériá demokratického politického poriadku a určiť vzájomnú koreláciu s predpokladmi.

Definíciu politického poriadku Dahl demonštruje na existencii spoločnosti, prípadne skupiny ľudí snažiacej sa dosiahnuť presadenie svojich cieľov. Aby daný cieľ bolo možné realizovať, je potrebné konať v súlade so zásadami spoločnosti prejavujúcimi sa v zákonoch. Sankciou za prípadné porušenie zákona je trest, čiže rozhodnutia sú záväzné. Vezmúc do úvahy spomenutú skupinu ľudí, ktorá tieto záväzné rozhodnutia prijíma, dostávame vládu. Predpokladom demokratického poriadku je zásada, že rozhodovať môžu len osoby, ktoré samy budú podliehať týmto rozhodnutiam. V opačnom prípade by sme sa ocitli v situácii, kde prestáva platiť zásada sebaurčenia. Ďalším predpokladom je vnútorná rovnoprávnosť. Neexistuje možnosť, že sa objaví ktosi so zvláštnymi výhodami, pretože by to znamenalo prednosť pred ostatnými, čo by porušilo zásadu demokratickej rovnosti¹⁵.

Z predchádzajúcich predpokladov vzhádza dôležitý výsledok, ktorý Dahl prejavil v piatich kritériách vymeriavajúcich samotný demokratický proces. Tieto kritériá sú normy, ktoré nám povoľujú hodnotiť demokratické postupy v spoločnosti. Zároveň predstavujú záruku rovnoprávneho prístupu občanov k rozhodovaniu. Pokiaľ kritériám vyhovieme, dostaneme dokonalý demokratický proces vládnutia. Faktom však je, že nie je možné stopercentné dosiahnutie takéhoto procesu, a rovnako ani vláda nemôže byť úplne demokratická. Efektom tohto myslenia je, že prostredníctvom ideálu máme možnosť hodnotiť realitu. Dahlových päť kritérií demokratického procesu:

1. *Skutočná účasť – účinná participácia*
Rovnaká možnosť vyjadriť svoje preferencie pre občanov, klást' otázky k programu a vylíčiť logické argumenty svojej preferencie predtým.
2. *Rovnosť hlasov v záverečnej fáze – rovné hlasovacie právo*
Počas volieb sa musí zaistiť pre občanov rovnaká možnosť vyjadriť svoju voľbu a váha hlasu sa nesmie vážiť na základne žiadnych rozdielov.
3. *Osvietené chápanie – založené na informáciách*
Počas rozhodovacieho procesu by mal mať každý občan rovnakú príležitosť overovania informácií vzhľadom k danej problematike a následne na základe svojich zistení zvážiť, ktorá voľba je najvhodnejšia pre vyhovenie záujmom občanov
4. *Kontrola programu*
V konečnom dôsledku majú občania výsadu rozhodovať o agende a záležitostiach zaradených do rozhodovacieho procesu.
5. *Univerzálnosť*
Medzi ľuďom má fungovať všeobecné hlasovacie právo, ktoré prináleží každému dospelému členovi danej spoločnosti (vynímajúc dočasných návštevníkov a duševne nespôsobilých občanov).

¹⁵ Ibidem.

Teória polyarchie

V predošlej časti sme získali prehľad o ideálnych kritériách demokracie. V súčasnej dobe sa však potýkame s inými formami, reálnymi. Polyarchia sa vo všeobecnej miere stále chápe ako vláda mnohých, je opakom monarchie. Autor polyarchiami označil predovšetkým systémy dnešných západných demokracií¹⁶. Pod týmto pojmom môžeme taktiež rozumieť nedokonalú formu demokracie, keď daný systém nie je schopný naplniť všetky predpoklady. Polyarchia je pomerne mladým systémom v porovnaní s klasickým ideálom demokracie. Je produktom 20. storočia, napriek tomu, že niektoré charakteristické inštitúcie boli badateľné už skôr. Dovtedy v žiadnej z krajín nebola splnená podmienka inklúzie ľudu. Podľa Dahla, polyarchia sa vyvíjala v troch fázach: 1.) 1776–1930 obdobie charakteristické revolúciami (americká, francúzska) a 1. svetovou vojnou; 2.) 1950–1959 kedy po diktatúrach (Taliansko, Argentína, Španielsko, Nemecko a pod.) nastala znovu fáza (i keď krátko) optimistických vyhládok pre rozvoj polyarchie, čo však následne prerušil prevrat autoritatívnych režimov (Československo, Poľsko, Maďarsko, Peru, Chile a pod.); a 3.) 80. roky kedy definitívne vo väčšine krajín sveta zvíťazila myšlienka demokracie, v Dahlovom ponímaní polyarchie¹⁷.

Pri formovaní svojej polyarchickej teórie Dahl uvažuje o potrebných opatreniach, ktoré majú v procese demokratizácie zabezpečiť výsledok demokracie. Na báze empirických pozorovaní historických systémov vieme určiť, ktoré inštitúcie vedú k demokratickej forme systému vládnutia. Minimálne požiadavky modernej demokracie sa prejavujú v inštitúciách, ktoré úvadža nasledovne:

- Volení štátni úradníci,
- Slobodné, spravodlivé a časté voľby,
- Všeobecné volebné právo,
- Právo uchádzať sa o úrad.

Uvedené štyri inštitúcie vychádzajú z piatich Dahlových kritérií ideálneho demokratického procesu. Podstatou však je navŕšenie nominálnych podmienok o skutočné kritériá, ktoré podávajú podrobnejší obraz o reálnych demokraciách. Preto pokračujeme ďalej inštitúciami:

- Sloboda prejavu – Občania majú možnosť, právo vyjadrovať sa k politickým záležitostiam bez akejkoľvek hrozby trestu.
- Alternatívne informácie – Právomoc občanov vyhľadávať a používať alternatívne zdroje informácií. Zároveň sú tieto informácie pod ochranou zákona.
- Sloboda združovania – Za účelom vyššie uvedených inštitúcií a práv majú občania možnosť vytvárať relatívne nezávislé združenia, organizácie a skupiny.

Dahl zároveň tvrdí, že tieto inštitúcie nie sú úplne dostačujúce, nakoľko v žiadnej krajine zatiaľ neprišlo k situácii, kedy by polyarchia bola ďalším krokom povýšená na vyšší stupeň, ktorý by bol bližšie k ideálu. Napriek tomu sa Dahl nevzdáva tvrdenia, že

¹⁶ R. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, s. 154.

¹⁷ R. Dahl, *Demokracie a její kritici*.

polyarchia je momentálne najlepšia možná vláda, pretože garantuje nespočetné množstvo ľudských práv a slobôd¹⁸.

Podmienky priaznivé pre udržanie polyarchie

Na základe dôkladnej analýzy vzniku polyarchií Dahl stanovuje všeobecné predpoklady, ktoré pri vývoji politických systémov hrajú dôležitú úlohu. Pokiaľ sú prítomné všetky nasledovné podmienky, polyarchia je istotou¹⁹.

Zásadné podmienky:

- Civilná kontrola násilného donucovania – Každý štát potrebuje použiť metódu donútenia na presadzovanie zákonov vo vnútri štátu za pomoci prostriedkov rôzneho nátlakového charakteru, pričom nenahraditeľná je fyzická zložka vo forme polície a vojenských organizácií. Nefunkčnosť tejto zložky má za následok nedemokratické režimy. Preto je dôležité, aby polícia a armáda rovnako podliehali zákonu a existovala možnosť kontroly, ktorú by vykonávala verejnosť²⁰.
- Demokratické presvedčenie aktivistov a demokratická kultúra – Táto podmienka zohráva kľúčovú úlohu v rozvoji polyarchie, pretože čím viac ľudí veria v polyarchiu, tým väčšie úsilie vynakladajú na jej uskutočnenie a udržanie²¹.
- Absencia vonkajších nepriateľských zásahov – Dahl udáva príklad Sovietskeho zväzu, ktorý sa vo veľkej miere snažil kontrolovať záležitosti napríklad v Československu, ale aj Poľsku, či Maďarsku a bránil tak perspektívnemu demokratickému procesu²².

Priaznivé podmienky:

- Moderná dynamická pluralitná spoločnosť a trhová ekonomika – Pod týmto pojmom vytvára zvláštny druh charakteristiky, ktorý pripisuje dnešnej spoločnosti. Ďalším podstatným prvkom, ktorý pomohol rozvoju polyarchie je hospodársky rast podmienený trhovou ekonomikou. Podmienkou je podpora súkromného vlastníctva oproti štátnemu.
- Kultúrna rovnorodosť – Inštitúcie demokracie podporuje kultúrna homogenita k rozvoju viac, než fragmentácia spoločnosti v kultúrnej otázke.

Splnenie jednej z uvedených podmienok nie je zárukou existencie, no rovnako ani neexistencie polyarchie. V prípade, keď sú podmienky slabé a majú tendenciu sa vytrácať, životnosť sa blíži k nule. Pokiaľ sa niektoré podmienky prejavujú vo výraznej forme a iné sú naopak slabé, udržanie je neisté a záleží na ďalšom vývoji, posilňovaní, či oslabovaní ďalších kritérií.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ R.A. Dahl, *O demokracii*, Praha 2001, s. 192.

²⁰ R. Dahl, *Demokracie a její kritici*.

²¹ Ibidem.

²² R.A. Dahl, *O demokracii*, s. 192.

Teória demokracie z pohľadu G. Sartoriho

Demokracia je pojem, ku ktorému Sartori pristupuje prostredníctvom diskusie, dokonca ju i označuje ako „vládu diskusiou“²³. Sartoriho formulácia teórie demokracie je známa rozdelením do dvoch aspektov nazerania na demokraciu. Z jedného pohľadu môžeme demokraciu vnímať horizontálne, v tomto zmysle je zameraná predovšetkým na charakterizáciu fundamentálnych pojmov. Druhý náhľad je vertikálny, čo predstavuje štrukturálny rámec teórie demokracie. Súčasťou Sartoriho úvah je taktiež predpoklad, že realie súčasných foriem demokracií sú odrazom niekdajších ideálov. Politika a demokracia sa formovali ideami a ideálmi, ktoré boli udržiavané, prípadne selektované intelektuálnymi debatami počnúc od Platóna a Aristotela, cez ďalšie generácie, až kým nedosiahli dnešnú podobu. Publikáciou *The Theory of Democracy Revisited (Teória demokracie)* sa pripojil k predstaviteľom tzv. konkurenčnej teórie demokracie. Túto metódu po prvýkrát predstavil Joseph A. Schumpeter vo svojej knihe *Kapitalizmus, socializmus a demokracia* (1942), keď po kritikách klasickej demokracie navrhuje posun k niečomu novému, inému, k vytvoreniu alternatívy ku klasickej demokracii. Problém je v tom, že ľud, ako nositeľ politickej moci, považuje za najdôležitejšie rozhodovanie o politických problémoch a voľbu svojich reprezentantov posúva na vedľajšiu pozíciu. Schumpeter je však presvedčený, že je treba poradie obrátiť tak, aby voľba politických predstaviteľov bola nadradenejšia riešeniu problémov. Z toho vyplýva, že primárnou funkciou občanov je rozhodnúť voľbou o vláde, s čím sa zároveň vytvára možnosť prípadného odvolania vlády voličmi. V pravidelných voľbách na konci každého volebného obdobia (v niektorých situáciách aj skôr) je vláda následne posudzovaná prostredníctvom ďalších volieb, v ktorých buď obháji svoju funkciu, alebo ju nahradia nové alternatívy²⁴.

Horizontálna demokracia

V tejto časti venujúcej sa charakteristickým pojmom, ktoré definujú demokraciu, sa Sartori venuje výkladu termínu ľud, sloboda, rovnosť a pod. Z dôvodu obmedzenosti priestoru tohto príspevku sa však zameriame na charakter volebnej a participačnej demokracie, ktoré Sartori kladie do protikladu.

V zmysle volebnej demokracie Sartori podporuje Schumpeterovu požiadavku primárnej potreby ľudu vytvoriť vládu v demokratickom procese a až následne presunúť svoju pozornosť k politickým problémom a hľadaniu ich riešení. Voľby potvrdzujú konsenzus v spoločnosti, prinášajú nové alternatívy a zabraňujú len domnelým konsenzom. V období medzi jednotlivými voľbami sa moc ľudu nijako špeciálne neprejavuje, je skôr periódou formovania názorov. Úlohou volieb nie je nájsť stratégiu riešenia problémov, ale nájsť toho, kto o nej bude rozhodovať. Sartori sa odvoláva na Dahlove tvrdenie, že voľby ukazujú len primárne preferencie spomedzi kandidátov na volenú

²³ G. Sartori, *Teória demokracie*, Bratislava 1993, úvod.

²⁴ J. Schumpeter, *Kapitalizmus, socializmus a demokracia*, Brno 2004, s. 464.

pozíciu²⁵. Niekedy dokonca nemusia splniť ani toto kritérium. Volebné správanie záleží od konkrétnych individuí v konkrétnych situáciách a konkrétnych krajinách.

Do kontrastu s volebnou demokraciou Sartori stavia participačný model demokracie. Pokiaľ teda volebná demokracia spočíva v predpokladoch, že 1.) ponúka prostredie pre autonómnu verejnú mienku, 2.) podporuje vlády, ktoré schválili občania v procese volieb a 3.) tieto vlády následne responzívne konajú na základe názorov svojich voličov, tak máme dočinenie s modelom, v ktorom úloha ľudu spočíva len vo výbere vlády. Ak však zastávame názor, že ľud ako nositeľ moci by mal taktiež aktívne rozhodovať o problémoch, ktoré sa ho týkajú, tak je pre nás vhodnejší model participatívnej demokracie. Jedná sa v podstate o antický typ demokracie prenesený do modernej doby. Vzhľadom na to, že podľa Sartoriho názov participatívna demokracia nie je celkom jasný, zavádza špecifickejšie charakteristiky tohto modelu – referendum a zastupiteľská demokracia.

Zastupiteľskú demokraciu definuje ako nepriamy model demokracie, v ktorej si ľud volí svojich zástupcov, ktorým odovzdáva svoju moc. Nevládne si teda sám. To však svojím charakterom značne pripomína podmienky volebnej demokracie. Vzťah medzi nimi spočíva v tom, že volebná demokracia je zásade nevyhnutnou podmienkou zastupiteľskej demokracie, pričom ale nemusí byť zároveň dostačujúcou podmienkou. Z toho vyplýva, že rovnaký vzťah nemusí platiť aj v obrátenom poradí. Do pozície *a contrario* stavia formu priamej demokracie, v ktorej neexistuje princíp zastúpenia. Zásadne takýto model ovplyvňuje faktor veľkosti, pretože tento typ má šancu fungovať len v podmienkach malých skupín, napríklad zhromaždení. Vo väčšej mierke sa môže presadiť vo forme referendum demokracie. V tomto type ľud o problémoch rozhoduje priamo prostredníctvom nástroja priamej demokracie – referenda. Každý má teda možnosť vyjadriť svoj názor a za týmto účelom sa nemusia konať masové zhromaždenia. V referendum demokracii sa však môžeme stretnúť s negatívnym fenoménom *nulového súčtu*. Jedná sa o väčšinové pravidlo, ktoré sa v tomto type demokracie uplatňuje, ktoré nerešpektuje práva menšín. Sartori označuje referendum demokraciu za najneinteligentnejší spôsob spravovania krajiny a najmasívnejšiu tyranii väčšiny²⁶. V tejto časti sme si predstavili formuláciu horizontálnej demokracie G. Sartoriho. V nasledujúcej podkapitole sa presunieme k druhej časti Sartoriho teórie demokracie. Nadväzuje v nej na doteraz formulované myšlienky, keď spomínaný koncept vníma ako ich praktické uplatnenie.

Vertikálna demokracia

Vertikálna demokracia je venovaná rozvoju vlastnej teórie demokracie, ktorou Sartori prehľbil myšlienky Schumpeterovej konkurenčnej teórie. Sartori ju popisuje prostredníctvom dvojice pojmov väčšina – menšina v zmysle kto, komu a ako vládne. Medzi vládnucimi a ovládanými existuje komplikovaný vzťah, recipročné pôsobenie vplyvu a mnohostranný proces, v ktorom väčšina, či menšina vznikajú/zanikajú.

²⁵ R. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, s. 154.

²⁶ G. Sartori, *Teória demokracie*, s. 512.

Nadväzujúc na Schumpetera, podstatou demokracie nie je rozhodovanie o problémoch, ale do popredia treba posunúť výber vládnuccich elit. Problémom klasickej teórie je, že „výber sa stáva sekundárnym voči primárnemu cieľu“²⁷. Schumpeter zároveň vyslovuje definíciu konkurenčnej teórie demokracie: „Demokratická metóda je taký inštitucionálny systém na dosiahnutie politických rozhodnutí, v ktorom indivíduá získavajú moc rozhodovať prostredníctvom slobodného zápasu o hlasy ľudí“²⁸. Vlastnú teóriu Sartoriho môžeme zhrnúť premisou, ktorá zachytáva podstatu konkurenčnej teórie. Keď vezmeme do úvahy akéhokoľvek vodcu, ktorého možno odstrániť prostredníctvom periodických volieb, zaujímajúceho sa o reakciu voličov na jeho počínanie v predošlom volebnom období, vyplynie nám z toho, že bude mať záujem riadiť sa predpokladom toho, aká bude táto reakcia voličov (pozitívna, negatívna). Pokiaľ preferujeme miesto praktického príkladu deskriptívnu definíciu, Sartori ju predstavuje takto: „Veľkorozmerná demokracia je mechanizmus, ktorý vytvára otvorenú polyarchiu, ktorej konkurencia na volebnom trhu prisudzuje moc ľudu a konkrétne si vynucuje responzivnosť vodcov voči tým, ktorých vedú“²⁹.

V časti venovanej Sartorimu sme analytickou metódou sprístupnili hlavné body jeho teórie. Problematický bol výber z nespočetného množstva jeho koncepcii, no i napriek tomu sa domnievame, že sme ponúkli výstižnú platformu jeho fundamentálnych ideí. Môžeme teda pristúpiť ku komparácií pohľadov autorov.

Komparácia pohľadov R. Dahla a G. Sartoriho

Nielen množstvá ocenení a prestížnych titulov činia Roberta Dahla a Givanniho Sartoriho slávnymi. Je to predovšetkým ich bohatá akademická, publikačná a vedecká činnosť, ktorými sa stali jednými z najväčšejších a najcitovanejších autorov v problematike demokracie. Za najvýraznejší rozdiel pokladáme špecifickosť vlastných teórií autorov. Dahl predstavil a rozvinul dosiaľ nepoznanú teóriu polyarchie, keď cítil dôležitosť zavedenia nového pojmu pre súčasné moderné demokracie. Termín demokracia potom ponechal pre ideálnu formu antického typu. Jedná sa o demokraciu priameho charakteru, kde občania polis spoločne rozhodovali o politických problémoch priamou účasťou na zhromaždeniach. Dahl priniesol kritéria demokratického procesu, po splnení ktorých dostaneme dokonalý systém vládnutia. Je to však obzvlášť náročný postup a žiadnemu politickému systému na svete sa ho ešte nepodarilo kompletne zrealizovať, našou možnosťou je len pokúsiť sa dostať bližšie k nemu. Práve z tohto dôvodu Dahl predstavuje teóriu polyarchie, model reálnej demokracie. Rovnako Sartori i Dahl hovoria o nerealizovateľnosti takéhoto typu demokracie v súčasnej dobe, nakoľko výrazne ovplyvňujúcim faktorom je veľkosť daného zriadenia. Možným riešením by však mohlo byť zavedenie technických vymožeností modernej doby, hlasovacích zariadení. Každý z autorov však ponúka inú teóriu

²⁷ J.A. Schumpeter, *Kapitalismus*, s. 269.

²⁸ Ibidem.

²⁹ G. Sartori, *Teória demokracie*, 158.

ako ich možno uplatniť. Podľa Dahla je teoreticky síce možné zaviesť a rozšíriť tieto zariadenia, no automaticky by došlo k odstráneniu plodnej diskusie medzi občanmi. Sartori taktiež hovorí o možnosti ztechnizovania demokracie azameriava sa na dôsledky takéhoto činu. Keďže by sa stratila možnosť kontroly, naskytol by sa priestor pre nečestné zaobchádzanie s hlasmi a pravdepodobne by došlo k rôznym podvodov a kupovaním hlasov. Vychádzajúc zo záverov autorov, forma priamej demokracie je pravdepodobne veľmi ťažko uskutočniteľná v 21. storočí. Vrátiac sa k téme vlastných koncepcií v rámci demokratickej teórie, Sartori obohatil vedu o rozpracovanie Schumpeterovej konkurenčnej teórie demokracie, keď tvrdil, že podstatou demokracie je proces výberu vládcov. Je to veľká zodpovednosť, pretože občania majú v rukách kontrolnú moc a elity by na základe toho mali voči nim vystupovať rezponzívne, pokiaľ chcú vládnuť dobre. Spomínajúc vlastné teórie, môžeme spomenúť ďalší rozdielny bod v teóriách. Pojem polyarchia je vlastný Dahlovi, základom jeho vlastnej teórie, ako interpretujeme vyššie v práci. Sartori sa však taktiež zaoberá výkladom termínu, nechápe ho ako ideál, ale upozorňuje na rozdiel v stratégiách. Pre neho znamená demokracia realitu, pričom ju delí preskriptívne a deskriptívne. Napriek tomu, že badať jasný rozdiel, Sartori vníma prístupy paralelne voči rovnakému problému. Spočíva v tom, že Dahl prísne odlišuje realitu od skutočnosti a Sartori často spomína permanentné pôsobenie ideálov na skutočný svet a naopak. V súčasnosti zaznamenáva ťažkosti s prijímaním, resp. skôr so zvládaním ideálov.

Na záver by sme mohli pristúpiť k pohľadu na prognózy autorov. Obaja do svojich prác zahrnuli polemiku o tom, aký môže byť ďalší posun demokracie. Dahl konštatuje tri možnosti. Za prvé, éra demokracie sa skončí a opäť nastúpia nedemokratické režimy, prípadne alternatíva posilňujúca vládu elit. Za druhé, demokracia je momentálne len na počiatku a ešte preukáže svoj potenciál v budúcnosti. Poslednou možnosťou by mohlo byť, že demokratický režim uchováme, no rozhodne to nebude v celkom správnej forme. Podľa Dahla je otázka predpovede ďalšieho fungovania demokracii nevyšpytateľná, pretože závisí vo veľkej miere na prístupe občanov a vládcov, ako sa poučia z minulých chýb a vynaložia poznatky na neustály posun vpred. Sartori podobne otvorene pristupuje k otázke budúcnosti. Potenciál liberálnych demokracií tkvie v obsahu, ponúka nielen praktickú časť, ale aj teóriu, ktorej súčasťou sú ciele a prostriedky. Demokracia je tu vďaka dlhému procesu pokusov a omylov, je silná a odskúšaná. Sartori sa domnieva, že rovnakou metódou čiastočne možno postupovať aj v budúcnosti. Našou úlohou je však dbať na to, aby sme sa čo najviac vyvarovali omylom, pretože pri početnej civilizácii to bude mať katastrofálne následky. Sartorihu odkaz znie: posudzovať použiteľnosť plánov, primeranosť prostriedkov a kam vedú naše ciele. Môžeme teda zhrnúť, že autori nechávajú budúcnosť demokracií otvorenú, nakoľko nemožno so stopercentnou istotou predpovedať, čo sa udeje. Do pozornosti však obaja dávajú potrebu opatrného prístupu a citlivého zaobchádzania v situáciách, ktoré sa historicky opakujú.

Summary

THE THEORY OF DEMOCRACY IN ROBERT DAHL'S AND GIOVANNI SARTORI'S WORKS

The paper aimed to analyze and compare attitudes of Robert Dahl and Giovanni Sartori on the theory of democracy. In the essay, we provide a partial answer to the question of how authors approach democracy. Dahl devoted practically his whole life to the studies of democracy. He developed a model of an ideal democracy and came to conditions that the society has to meet in order for the political organisation to be considered democratic. We went through a scale from democratic process to modern democracy, polyarchy, which is also characterized by certain attributes. The result is a detailed concept of polyarchy enriched by economic conclusions and attitudes. Because Dahl is pluralist he highlights the need for a large number of groups in society that move forward democracies through a competition in which they can compete with each other. The substantial contribution of Robert Dahl consist in the method by which we can evaluate the degree of democracy of today's „polyarchies“. However, he does not focus exclusively on approaching the ideal but also introduces real rights, institutions and procedures. But one could point out, despite the immense effort of adopting a new term „polyarchy“ for modern democracy Dahl had been extremely criticized for attempting to distinguish the undistinguishable and this term has never been adopted in vocabulary of political scientists.

Sartori's contribution to political science is in the precise development of his own theory. Studying numerous works of authors he brought not just a criticism of previous concepts but also highlighted their importance. He builds his own theory resuming Schumpeter's when he puts the act of elections in the forefront of democratic theory instead of the direct decision making process. He prefers a vertical model of democracy and effective governance of elites instead of unprofessional general governance of people. We should also give attention to the polemic about values and ideals of democracy, a topic that is still relevant today. As we had the opportunity to verify, Sartori is certainly not a political scientist of previous century whose work should be left to be covered by dust. His entire professional work is influenced by contemporary experience and functioning of political system in the country that he comes from. Through his works he seeks to provide an alternative to the problems that current democracy had to struggle with. Doubtless, we can say that his thesis is still applicable and usable today.

Therefore, if we are looking for an answer to the question whether the theory of Robert Dahl and Giovanni Sartori is meaningful today, a few decades later, we could say yes. The proof is partially provided in the chapter where we reflect on the approach of Slovak and Czech authors on the theory of democracy. Almost all of them draw ideas from both Dahl and Sartori and build on their foundations. Thinking of Sartori and Dahl is not so far-back for us thanks to the fact, that it actually was a relatively short time since their first works were completed. To present, they

have provided a wide variety of scientific works, articles and conferences, not missing their response to modern problems such as multi-ethnicity issues and crisis of democracy. The authors Dahl and Sartori bear a huge share from which modern authors or politicians draw their knowledge.

Bibliography

- Dahl R., *A Preface to Democratic Theory*, Chicago 1956.
Dahl R., *Demokracie a její kritici*, Praha 1995.
Dahl R.A., *O demokracii*, Praha 2001.
Havel V., *Do různých stran*, Praha 1990.
Kaiser D., *Disident Václav Havel 1936-1989*, Praha 2009.
Kresák P. [a kol.], *Občan a demokracia*, Bratislava 1997.
Lijphart A., *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries*, New Haven 1984.
Petráček Z., *Prezident Havel: Naše země nevzkvétá*, „Lidové Noviny“, č. 302, 2009.
Říchová B., *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000.
Sartori G., *Teória demokracie*, Bratislava 1993.
Schumpeter J., *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004.
Skovajsa M., *Súčasná teória demokracie*, [in:] *Úvod do štúdia politickej vedy*, eds. L. Cabada, M. Kubát, Praha 2004.
Štefančík R., „*Demokracia on-line*“ na Slovensku?, „Slovenská Politologická Revue“, č.1, 2004.
Uhrová V., *Oběd na Hradě rozdily v názorech nesmazal*, „Právo“, č. 96, 2002.